

GEOGRAFIYA DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING YOZUVSIZ XARITALAR BILAN ISHLASH METODIKASI

Davlatova Dilshoda Jo‘raqul Qizi

ChDPU Geografiya kafedrası 2-bosqich magistranti

Annotasiya:

Maqolada yozuvsiz xaritalarning ta’lim jarayonidagi ahamiyati, ularga qo‘yilgan talablar, yozuvsiz xaritalar bilan ishlashga oid taklif va tavsiyalar, ular yordamida o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini baholash, o‘quvchilarning amaliy kompetensiyalarini rivojlantirish yo‘llari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kartografik texnologiyalar, yozuvsiz xarita, pedagogik texnologiya, kompetensiya, shartli belgi, o‘qituvchi, o‘quvchi.

Bugungi kunda ta’lim tizimiga ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etishga katta e’tibor berilmoqda. Geografiya fanini o‘rganishda xaritalar katta ahamiyatga ega bo‘lib, o‘z navbatida barcha geografik tadqiqotlar ham xaritalar vositasida amalga oshiriladi. Xarita geografiya o‘rganadigan barcha predmet va hodisalar haqida hikoya qiladi, xaritalar geografik ma’lumotlarni tez, aniq va lo‘nda qilib hikoya qilishda geografiya darsliklariga tenglashtiriladi. Geografiya sohasida olib boriladigan har qanday tadqiqotlar ham xaritalar bilan bog‘liq ravishda bajariladi.

Geografiya ta’limining mazmunli va qiziqarli bo‘lishida hamda o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishda xaritalarning o‘rni va ahamiyati katta bo‘lib, darslarda yuqori samaradorlikka erishish uchun matnli ma’lumotlar berish bilan birga muntazam ravishda turli mavzulardagi va masshtabdagi o‘quv xaritalari, atlaslar, globuslar, yozuvsiz xaritalar bilan ishlash talab etiladi. Binobarin, o‘quvchilar turli geografik obyektlarning geografik o‘rnini bilmay turib, ular haqidagi ma’lumotlarni ongli holda o‘zlashtira olmaydilar. O‘qituvchi o‘quvchilarni yangi geografik obyektlar bilan tanishtirish jarayonida ularni devoriy xaritadan ko‘rsatib, bu obyektlarni atlas yoki darslik xaritasidan topishni va ularning geografik o‘rnini tahlil qilishni o‘rgatishi maqsadga muvofiqdir.

Geografik bilimlarni egallashda geografiya darslarida yozuvsiz xaritalar bilan ishlash muhim o‘rin tutadi. Ular geografiya ta’limining barcha shakllarida qo‘llanilishi mumkin. Yozuvsiz xaritalar bilan ishlash geografik nomlarni o‘quvchilar tomonidan yaxshi eslab qolishga imkon beradi.

Yozuvsiz xaritalar bilan ishlash samarali bo‘lishi uchun u quyidagi talablarga javob berishi lozim:

- xaritaning nomi yirik harflarda uning yuqori qismida yoziladi;
- o'quvchining ismi, sharifi va guruhi xaritaning quyi o'ng qismiga yoziladi (mayda harflar bilan);
- geografik borliq nomlari bosh harflar bilan yoziladi;
- daryo, tog' tizmalari, qo'ltiqlar va dengizlar nomi ularning yo'nalishi bo'yicha yoziladi;
- shaharlar, ko'llar nomlari kengliklar bo'yicha yoziladi;
- foydali qazilmalar, xalq xo'jaligi tarmoqlari umum qabul qilingan shartli belgilar yordamida belgilanadi.

Auditoriya sharoitida yozuvsiz xaritalar qalam bilan bo'yaladi, uy sharoitida esa tush yoki siyoh bilan bo'yaladi. Yozuvsiz xaritalarni to'ldirish devoriy xaritalar va atlasdagi xaritalar bilan ishlash birga uyg'unlikda olib boriladi. O'qituvchi dars o'tish jarayonida geografik borliqni devoriy xaritada ko'rsatib ularni atlasdan topishni va yozuvsiz xaritaga shartli belgilar bilan tushirishni tavsiya etadi. Xaritada geografik borliqni tushirish uchun mo'ljal bo'lib daraja to'ri, daryolar, qirg'oq chizig'i, chegaralar hisoblanadi. Yozuvsiz xarita bilan bajariladigan har bir yangi ish o'qituvchi yordamida amalga oshirilishi zarur. O'quvchilar yozuvsiz xaritaga geografik borliqni tushirishni yaxshi o'rganib olgandan so'nggina ularga mustaqil ishlashga ruxsat berish mumkin.

Yozuvsiz xaritaga tushiriladigan geografik nomlar soni chegaralangan bo'lmog'i lozim. Yozuvsiz xarita bo'yicha o'quvchilarga murakkab bo'lgan vazifalarni bermagan maqul. Masalan, atlasdagi ma'lumotlarni chiziqli xaritaga tushirish. Yozuvsiz xaritalarga faqat dasturda uchraydigan geografik nomlarni tushirish lozim. Yozuvsiz xaritalar bilan ishlash ijodiy yo'nalishga ega bo'lmog'i va o'quvchilar tomonidan mustaqil ravishda bajarilishi lozim.

Yozuvsiz xarita bilan ishlash jarayonida quyidagi tavsiya qilinadi.

1. Yozuvsiz xarita bilan ishlashni boshlashdan oldin diqqat bilan topshiriqni o'qing. Nima aynan belgilangan bo'lishi kerak ekanligini aniqlab oling.
2. Topshiriqlar o'qituvchi tomonidan tavsiya etilgan o'quv materiallari, atlas va boshqa axborot manbalari yordamida amalga oshiriladi.
3. Yozuvsiz xaritani bajarish uchun zarur bo'lgan oddiy va o'tkir rangli qalam tayyorlash kerak.
4. Har qanday xarita yuqori tomonidan yozilgan nomga ega bo'lishi kerak. Bu aniq va lo'nda bo'lishi va o'rganilgan mavzuga mos bo'lishi kerak.
5. Oriyentir olish uchun geografik xarita bilan yozuvsiz xaritada tushirilgan hududlarni solishtiring. Asosiy tog' va daryolarini aniqlab oling.

6. Topshiriq bajarayotganda geografik obyektlarni qanday ketma-ketlikda kelishini oldindan o‘ylab ko‘ring, ular bir-birini yopmasligi va aralashib ketmasligi kerak.
7. Yozuvsiz xaritaga qanaqa shartli belgilarni ishlatishingizni aniqlab oling va xaritani belgilangan joyiga tushiring.
8. Yozuvsiz xaritaga hamma shartli belgilarni (ranglar, belgilar, strelkalar va bosh..) maxsus joyga, ya’ni shartli belgilar joyiga tushirilishi lozim. Har bir shartli belgiga izoh bo‘lishi kerak.
9. Yozuvsiz xaritaga nomlari uzun bo‘lgan geografik obyektlarni sonlar yoki harflar yordamida tushirsa bo‘ladi. Ularni izohini shartli belgilarda ko‘rsatish lozim.
10. Matnlar va geografik obyektning nomlari har doim o‘qiy oladigan bo‘lishi kerak. Daryolar, tog‘lar va shaharlar nomlari, aniq bosma harflar yordamida yozilishi kerak.
11. Relyef elementlari (tog‘lar, pasttekisliklar, jarlar) qora rangda, gidrografik elementlar (daryo, ko‘l, suv omborlar) ko‘k rangda yoziladi.
12. Faqat berilgan topshiriqni bajarish lozim. Ortiqcha axborotlarni xaritaga tushirishdan saqlanib. Ortiqcha axborotlarni tushirish xarita sifatining pasayishiga olib kelishi mumkin.
13. Topshiriqni turiga qarab oddiy qalam yoki rangli qalamlar bilan bo‘yash mumkin. Imkon qadar atlasida berilgan ranglarda bo‘yashga harakat qiling.
14. Geografik obyektlarni bo‘yashda faqat rangli qalamdan foydalaning. Flomaster va markerlardan foydalanmang!
15. Har bir relyef shakli o‘z rangiga ega, ya’ni balandlik va chuqurlik shkalasiga.
16. Geografik obyektlarni nomlarini yozuvsiz xaritaga to‘g‘ri tushirish uchun daraja to‘riga e’tibor berish lozim. Geografik nomlar paralel bo‘yicha yoki meridional yo‘nalishda yozilishi kerak.
17. Kichikroq geografik obyektlarni, misol uchun vulqon yoki tog‘ cho‘qqilari nomlarini paralel bo‘yicha obyektidan o‘ng tomonda yozilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.
18. Tog‘ va daryo nomlarini ularning yo‘nalishi bo‘yicha yozish kerak.
19. Hududlarni nomlari ularni chegarasidan chiqib ketmasligi lozim. Kichikroq hududlarni nomini son bilan ko‘rsatsa bo‘ladi. Misol uchun; shartli belgilarda 1-Sarez ko‘li deb yozilib qo‘yiladi.
20. Yodda tuting hududli obyektlarni, misol uchun tekislik yoki dengizni tushirayotganizda ularni chegaralarini belgilamang. Obyekt nomi ularni chegarasini ko‘rsatadi.

21. Shartli belgilarni tushirishda sistemasiga e'tibor bering. Atlasdagi qoidalarga rioya qiling.

22. Yozuvsiz xaritani to'ldirishda bo'yoqlardan foydalanmang.

23. Yozuvsiz xaritani tekshirishda o'qituvchi nafaqat uning to'g'riligiga balki ozodaligi va did bilan ishlanganligiga ham e'tibor beradi.

Yozuvsiz xaritalar bilan quyidagi vazifalarni bajarish mumkin:

- Yozuvsiz xaritalarga geografik borliq, hodisa va jarayonlarni nomlarini tushirish.

Mazkur geografik nomlar o'quv qo'llanma matnida uchrashi mumkin, o'qituvchi dars jarayonida xaritadan ko'rsatgan bo'lishi mumkin, boshqa xaritalar bilan mustaqil ishlash aniqlangan bo'lishi mumkin;

- geografik (tabiiy va iqtisodiy) borliq va hodisalarning shartli belgilarini chiziqli xaritaga tushirish. Mazkur ish o'qituvchi yordamida bajariladi;

- o'qituvchining darsni gapirib berishi davomida chiziqli xaritalarni to'ldirish.

Bunda o'quvchilar shartli belgilarni to'la o'zlashtirgan bo'lishlari shart;

- tog' tizmalarini, shamollarni, yo'llarni, oqimlarning yo'nalishlarini xarita sxemalarini tuzish;

- yozuvsiz xaritaga iqlim elementlarini tushirish, yog'in miqdorini ranglar bilan, shamol yo'nalishini strelka bilan tasvirlash;

- yozuvsiz xaritaga tuproq turlarini tushirish. Ko'proq materiklar tabiiy geografiyasini o'rganishda qo'llaniladi;

- yozuvsiz xaritaga foydali qazilmalarni tushirish. Bunda o'quvchilar foydali qazilmalarni shartli belgilarini yaxshi bilishi zarur;

O'quvchilarni yozuvsiz xarita bilan ishlashini o'qituvchi muntazam ravishda nazorat qilib borishi zarur. Bajaradigan vazifalar muntazam baholanib bormog'i lozim. Yozuvsiz xaritalar tabiiy geografik, iqtisodiy geografik va siyosiy geografik yo'nalishda bo'ladi. O'quvchilar aynan mavzuga doir chiziqli xaritadan foydalanmog'i lozim, aks holda ularni chiziqli xaritalar bilan ishlashi qiyinlashadi va ular berilgan vazifani bajara olishmaydi.

Yozuvsiz xaritalar bilan ishlash xaritani tushunishda va zarur ko'nikmalar hosil qilishda yozuvsiz xaritalarning roli katta. Yozuvsiz xaritadan darsning turli bosqichlarida foydalanish mumkin. Yozuvsiz xarita o'quvchilarda quyidagilarni shakllantirishda katta ahamiyatga ega:

- egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlashda.

- o'quvchilarda fazoviy tasavvurlar hosil qilishda va takomillashtirishda.

- kartografik shakl va belgilarni esda saqlab qolishda

- o'quvchilarda diqqatni bir joyga jamlash, kuzatuvchanlik, fikrlash faolligini, nazariy bilimlarni tahlil qilish asosiy bilimlarni ajratib olish xislatlarini tarbiyalaydi. Yozuvsiz xaritani to'ldirishda esda saqlashning bir necha turlari qo'llaniladi. (eshitish, ko'rish, qo'l bilan tushirish). Yozuvsiz xaritani ishlashga kirishishdan oldin o'quvchilar yo'riqnoma bilan tanishtirilishi lozim. Ishni avvalo chegaralarni ajratib olish, orol va yarim orollarni qora rangda, dengiz, bo'g'iz, qo'ltiqlar, daryo va ko'llar ko'k rangda, relyef shakllari yo'nalishlari jiggar rang qalamda, aholi punktlari qizil rangda, shamollar, transport yo'llari, oqimlar chiziqlar bilan beriladi. Yozuvsiz xaritalaridan amaliy va nazorat ish ishlarida ham foydalanish mumkin. Masalan:

A) shartli belgilar bilan foydali qazilmalar, sanoat markazlarini tushiring.

B) yirik sanoat rayonlarini tushiring.

V) shartli belgilar bilan qishloq xo'jaligining ixtisosligini ajrating va xokazo.

Yozuvsiz xarita asosida nazorat uyishtirish 10-15 minutdan oshmasligi kerak.

O'qituvchi yozuvsiz xaritalardan foydalanishni to'rt guruhga ajratishi mumkin.

1. Yangi materialni o'rganish jarayonida
2. Uy vazifalarini bajarishda.
3. O'quvchilar bilimini tekshirish paytida.
4. Nazorat ishlarini o'tkazishda.

O'quvchilarning eng yaxshi ishlangan yozuvsiz xaritalarini sinf maktab ko'rgazmalarida namoyish qilish o'quvchilarning geografiyani, xaritani o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vaxobov X., Alimkulov N.R., Sultonova N.B. Geografiya o'qitish metodikasi. – T.: "Nodirabegim" 2021. – 242 b.
2. Abdimurotov, O. U. Tabiiy geografiya kurslari amaliy mashg'ulotlarida xarita bilan ishlash metodikasini takomillashtirish. "Pedagogika" ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2020. 2-son.
3. Shernayev A.U., Abdimurotov O.U., Olimova A.A. Geografiya darslarida xaritalar bilan ishlash tizimi // Pedagogik Mahorat. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal, 4-son. – Buxoro, 2020. – B.195-198.

